

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՏԵՂԻՔ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

123.- ԺՈՂՈՎՆԵՐ.- Ըսինք իր տեղը թէ Եկեղեցւոյ արտաքին միութեան կեդրոնը այնպէս մը հաստատուեցաւ, որ ներքին՝ այլ իրական միութեան կեդրոնը հաստատուն մնայ ի նոյն ինքն զուրկն Գրիստոս, ուստի եւ առաքելներուն կամ անոնց յաջորդներուն գումարն է իսկական կեդրոնը, որ կը վայելէ համօրէն Եկեղեցւոյ վրայ զեւրագոյն իշխանութեան եւ հաւատոյ վերահրերակ վործերու մէջ՝ անսխալ ուսուցչական իշխանութիւն:

Եկեղեցւոյ այդ լիազոյն գումարումը՝ կը կոչուի Տիեզերական Ժողով: Տիեզերական Ժողովները կը կազմուին այն բոլոր պաշտօնականներէն, որոնք յաջորդներն են առաքելոց, եւ վերեւ քաջատրուածին համեմատ այդպէս են եպիսկոպոսները, իրենց զանազան աստիճաններուն համեմատ, մինչեւ հայրապետները: Բայց որովհետեւ քրիստոնէութեան համախոհական ընդարձակումին շափով, զրեթէ անհնար կ'ըլլար մէկ տեղ հաւաքել բոլոր եպիսկոպոսները, ուստի եւ անոնց ի Տիեզերական Ժողով գումարումը ալլեւ չէր կրնար հիմնուիլ անոնց թուական բազմութեան վրայ, այլ՝ անոնց բաժանմանց խումբերու թիւին վրայ: Այնպէս որ բաւ համարուեցաւ իւրաքանչիւր խումբէ եպիսկոպոսի մը ներկայութիւնը, որովհետեւ իւրաքանչիւր խումբէ ներկայ եղողները պիտի կարենային համարուիլ իւրենց պատկանած խումբերուն ներկայացուցիչները:

Այդպէս ահա իւրաքանչիւր խումբի զուրկները, որոնք հայրապետներն են, իրենց խմբակիցներուն զործակցութեամբը պիտի համարուէին եւ համարուեցան՝ փոխական կազմողները Տիեզերական Ժողովին: Այն Ժողովները որոնց մէջ նուազագոյն էր եւ

պիսկոպոսներուն թիւը, բայց ներկայացուցիչներ կային զանազան հայրապետութեանց, եղան եւ կոչուեցան Ժողովներ՝ իսկ այն Ժողովները, որոնց մէջ առաւելագոյն էր եպիսկոպոսաց թիւը, բայց անոնք կը պատկանէին միակ հայրապետութեան մը, եղան եւ կոչուեցան՝ Հայրապետական՝ ոչ ոչ Տիեզերական Ժողովներ: Սովորութիւնը ընդհանուր՝ իրականաբար եւ այդպիսին անոնք առաւել է երբեմն հայրապետական Ժողովներուն, որոնք յաճախ պիտակարար ասով, կը կոչուին Տիեզերական:

Համաձայն քրիստոնէական Եկեղեցւոյ սկզբունքներուն, զորոյ յայտնեցինք փոքր ի շատէ, հաւատքի վերաբերեալ խնդրոց մէջ անսխալ իշխանութիւնը, այսինքն տեսական եւ քարոյշական ճշմարտութեանց մասին ապահովալ գերագոյն ուսուցչական իշխանութիւնը, կը պատկանի Տիեզերական Ժողովներուն:

Իսկ վարչական իշխանութիւնը կը պատկանուի խնդրոյ առարկայ հայրապետութեան իրաւասութեան տնօրէնին մէջ, եւ կը պատկանի հայրապետական Ժողովներուն, որոնք իշխանութիւն ունին մատակարարական, վարչական եւ ծխական իրաց վրայ, ինչպէս նաեւ տեսական եւ քարոյշական ճշմարտութեանց վրայ՝ երբ հարկ կ'ըլլայ ընդհանուր եւ հաստատուած սկզբունքներու, համաձայն մասնաւոր զօրեղանքութեան եւ մեկնութեան վերաբերեալ տրուելու ռալ անոնց մասին:

Այսպէս բաւ թող համարուի Եկեղեցւոյ մասին ընդհանրապէս:

Այժմ հարկաւոր է խօսիլ մասնաւորապէս մեր Եկեղեցիին մասին, յենկով ալ ընդհանուր սկզբունքներուն վրայ զորոյ ապացուցինք կամ քաջատրուցինք մինչեւ հոս:

ԶԱՆԱԶԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

124. ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ ԱՆՈՒԱՆԱԿՈ՞ՉՈՒՄԸ. — Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մասին խօսելէ առաջ պատշաճ է նախ ակնարկով մը պէթ ցոյց տալ բաժանումները առհասարակ զբոստոնեայ կոչուած եկեղեցիներուն, ինչպէս որ անոնք այժմ կան:

Անոնց կարգին առաջին պէտք է դնենք մեր ազգին եկեղեցին, որ Հայաստանեայց կր կոչուի տեղական կամ ազգային անունով, իսկ պաշտօնական անուանակոչութեամբ՝ Ուղղափառ Եկեղեցի, ու մենք չենք կրնար անկէ տարբեր ուրիշ անուանակոչութիւն ընդունել:

Դուրաքանչիւր եկեղեցի, ցայի իր տեղական կամ ազգային դիրքէն հանուած անունէն, ունի նաեւ ռուրէ անուն մը զոր ինքը իրեն սեփականած է իրրեւ պաշտօնական կոչում, թէեւ անկեա ցոյց կու տայ այնպիսի յատկութիւն մը, զոր ուրիշ եկեղեցիներն ալ իրենց կը սեփականեն: Այդպիսի անունները պէտք է պահել առանց վիճելու ե թարգմանելու: Առանց վիճելու՝ որովհետեւ անունը յորովորում մըն է որ իրեն հետ կը բերէ հարկաւ անունին իրականութիւնն ալ իրեն՝ հասարակ բառ առնուած անկայն: Այսպէս, անձներուն յատուկ անունները ունին նշանակութիւն՝ այն լեզուներուն համեմատ՝ իրոնցմէ կը ծաղին. այլ այդ անունը կրողները Կրքեք չեն համարիր թէ իրենք միայն ունին այդ անուններուն ցոյց տուած նշանակութիւնը: Ըսինք նաեւ առանց քաղցումնելու, որովհետեւ այսպէս է հասարակած ևս որովորութիւնը յատուկ անուններուն համար, ու եկեղեցիներու պաշտօնական անունները պէտք է պահուին իր յատուկ անուններ միայն:

Հետ այժմ, որովհետեւ հայերէն լեզուափոխ եւ յունարէն օրթոքսոքս բառերը նոյն նշանակութիւնը ունին, ասոր համար հարկ չկայ ո՛չ զմեզ Օրթոքսոքսական կոչելու, եւ ոչ ալ Յոյները՝ Ուղղափառ: Յոյներն ալ ինքզինքնին չեն կոչեր կաթոլիկ, եւ ոչ ալ լատինները ինքզինքնին՝ ընդհանրական, թէեւ, շատ նախանձալուզութեամբ, առաջինները ինքզինքնին կը կարծեն ընդհանրական, եւ վերջինները նոյնպէս ինքզինքնին

կը համարեն ուղղափառ: Նոյն կերպով է որ մենք ալ զմեզ չենք կոչեր կաթոլիկ, թէեւ մեր եկեղեցին կը ճանչանք իրրեւ. ընդհանրական յատկութիւն ունեցող:

Հստայամ, մենք տարապաւտ կը կարծենք Լուսաւորչական, Գրիգորեան եւ այլ անունները, զորս ուրիշներ ստեղծած են եւ կրբարկած իր պաշտօնական անուն, կամ քաջ շղիտնալուծ համար մեր եկեղեցիին անունը, եւ կամ՝ նախանձի զգացումով մեր եկեղեցւոյ անունն նկատամք:

125. ՄԵՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆ. — Արդ, Ուղղափառ եկեղեցին կամ Հայաստանեայց եկեղեցին այն է որ Հայաստանի մէջ հիմնուեցաւ թաղէոս եւ Բարթողիմէոս առաքելներէն, զբնասողութեան քարոզութեան նախագոյն թուականներուն, որուն հայրապետն է Սուրբ Էջմիածնի Կաթողիկոսը, եւ որուն ենթարկուած են Սոյո եւ Աղթամարի) Հայոց կաթողիկոսները եւ Ս. Երուսաղէմի եւ Կ. Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքները: Այս եկեղեցիին անդամ են բոլոր ուղղափառ հայերը, ուր որ ալ գտնուին անոնք ամբողջ աշխարհի վրայ:

126. ԻՐԱՆԱՍՈՒԹԵԱՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ. — Պէտք է իսեկ չոս, թէ հին դարերուն մէջ, մասնաւոր եկեղեցիներուն կազմութիւնը եւ հայրապետական իշխանութեան տարածութիւնը տեղական էին, այնպէս որ իւրաքանչիւր հայրապետութեան համար նահանգներ եւ պառնոնքի էին որոշուած: Եւ որեւէ մէկը, անկից ալ եկած այդ նահանգներուն մէջ, պէտք էր այդ աշխարհին հայրապետութեան ենթարկուէր եւ նոյն երկրի բոլոր եկեղեցական օրէնքներուն համաձայնէր՝ առանց բացառութեան, թէ՛ հաւատքի եւ թէ՛ պաշտամունքի կշիռով, որովհետեւ այդ համահանգնութիւնը բոլոր զբնասողեայ եկեղեցիներուն հաղորդութիւնը մի եւ նոյնն էր, մէկ Առաւելած, մէկ հաւատք, մէկ մկրտութիւն, եւ մէկ տէր եւ գլուխ, որ է Յիսուս Քրիստոս:

Այն էր պատճառը որ Հռոմի հայրապետութեան սահմաններուն մէջ եղած Յոյնե-

րը ինքզինքնին չէին դատեր լատիններէն, եւ մինչեւ իսկ ոչ սակաւ յունացիներ, զոր օրինակ Անակլիտոս, Եւատիտոս, Ռեւիափաբոս, Հեպիտոս, Անիկտոս, Ելեթերիաս, Հոմիք Հայրապետական Աթոռը նստան:

Այս էր նաեւ պատճառը որ Հայերն աբ, Կ. Պոլսոյ մէջ, եւ Յունաց Հայրապետութեան սահմաններէն ներս, ինքզինքնին չէին տարբերեր Յոյներէն, եւ մինչեւ անգամ Հայապետներու առջեւ բաց էին Հայրապետական աթոռը եւ կայսերական զաւր, ինչպէս ցոյց կու տան ծանօթ պատմութիւններ:

Բայց ժամանակ մը ետք կարգ մը Հայրապետութեանց միջեւ յառաջ եկած ձրգառումներ վէճեր յարուցին մասնաւոր եկեղեցիներուն միջեւ, եւ առիթ եղան անոնց տալու անձնական սահմանափակութեան ձեւեր, մասնաւոր երբ ժամաւոր եկեղեցիներուն վէճերը դաւանական կերպարանք ստացան:

Այդ էր պատճառը որ մէկ Հայրապետութեան ուրիշ Հայրապետութեան սահման անցնողները կը պահէին իրենց ծագման վայրին Հատուքն ու պաշտամունքը, եւ պարտաւոր կ'ըլլային Հատուքն նոր պաշտօնէութիւններ եւ պաշտամունքի վայրեր տարբեր Հայրապետութեանց սահմաններուն մէջ:

Այդ ձեւը վերջնականապէս աստիճանցիկ խաչարկները, որոնք Հոմիք իրենց Հայրապետութեան սահմաններէն Արեւելք դալով, ամէն տեղ եկեղեցիներ եւ եպիսկոպոսական աթոռներ կանգնեցին լատիններուն Համար՝ զատ Յոյներէն եւ Հայերէն:

Այս ձեւը յարմար էր նաեւ Հայոց Հատմար, որոնց զաղթականութիւնները սիրուած էին ամենայնիւ Այդ առեւելէն բոլոր կողմերու Հաւանութեամբ եւ Համաձայնութեամբ եկեղեցական իշխանութեան սահմանի տեղական ձեւը Հաստատապէս իրականացաւ անձնական ձեւի, քահանայութիւնէն սկսեալ մինչեւ Հայրապետութիւն:

Ատոր Համար է որ մինչդեռ նախնական ձեւին Համեմատ մեր Ուղղափառ Եկեղեցիին Հայրապետութեան սահմանները Հաստատուած էին միայն բովանդակ Հայ աշխարհին մէջ, այժմ անոնք կը Հաստատուին Հայաստանեայց բոլոր անձերուն մէջ:

127.— ՈՐԹՈՏՈՒՑՍ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ.— Հայաստանեայց Եկեղեցիէն վերջ պէտք է յիշենք Յունաց Օրթոտոքս Եկեղեցիները, որոնք առ Հասարակ դաւանական միութիւն ունին եւ վարչութեան բաժանումներ:

Այս եկեղեցիները ի հնումն զոտոյտն Հայրապետութեանց կը բաժնուէին:

Առաջին՝ Անտիոքի Հայրապետութիւն, որ Ատորց Եկեղեցին էր, եւ Յունաց Սեւելեկեան Հարստութեան կողմէր տիրապետելուն եւ յունարէն լեզուին տարածումին պատճառաւ միայն եղաւ իբր յունական Եկեղեցի, մինչդեռ էր եւ է տիրապէս Ատորց Եկեղեցի եւ Հայրապետութիւն: Անտիոքի Աթոռը կը կոչուի Պետրոսի Աթոռ, ապալան էր քրիստոնէութիւնը Անտիոք Հաստատուեցաւ, ո՛չ թէ Պետրոս՝ այլ Պօղոս եւ Բարսաբա կը քարոզէին զայն, ըստ պատմութեան Ս. Գրոց: Անտիոքի Աթոռին առաջնական Հաստատութիւնը այսպէս ինքզական է լոկ Հիմնադիր առաքեալին անձին տեւակէտով: Բայց աներկբայեի է թէ առաջեակներէն մին կամ միւսն է որ դրած են անոր Հայրապետութեան Հիմը:

Երկրորդ, Աղեքսանդրիոյ Հայրապետութիւն, որ Եգիպտոսի Եկեղեցիինն է: Այս ալ՝ միշտ յունական տիրապետութեան պատճառաւ, Պողոմեանց Հարստութեան առեւելեան եւ յունարէն լեզուին տարածման հետեւանքով յունականութեան ձեւ առաւ, ապա թէ ոչ՝ էր եւ է Հայրապետութիւն եւ եկեղեցի Եգիպտոսիներու: Աղեքսանդրիոյ Հայրապետութիւնը Հաստատուած կ'ըսուի Մարկոս Աւետարանիչէն, որ երկոտասուններէն չէր. միայն կը պատմուի թէ երկոտասուններէն մէկին կամ միւսին յամենաօրարութեամբը պնաց հոն եւ Հայրապետութիւն Հաստատեց: Աւելորդ չէ նկատի դնենայ այս պարագան եւս, քան ըմբռնելու Հայրապետութեանց Հաստատման պատճառները, ինչպէս մենք ցոյց տուինք վերեւ:

Երրորդ Հայրապետութիւնն է Երուսաղէմիւն, այս եւս սկիզբնական չէ, եւ ալ մէկ արեւմտեան կամ քաղաքական պարագայ կը պահանջէր զայն: Երուսաղէմի եպիսկոպոսութիւնը ի հնումն ենթարկուած էր Պաղեստինեան Կեսարիոյ արքեպիսկոպոսութեան,

որ ենթարկւած էր Անտիոքի պատրիարքին՝ Բայջ Նիկիոյ Տիեզերական Ժողովը, ի պատիւ աստուածակոխ քաղաքին տնօրինական տեղերուն, Երուսաղէմի եպիսկոպոսին տուած Հայրապետութեան պատիւ եւ իշխանութիւն՝ Պաղեստինի կրկին նահանգներուն վրայ։ Իսկ Երուսաղէմի Աթոռին առաքելականութիւնը յառաջ կու գայ Յակոբոս Տեսնեղբայրէն, որ ըստ ոմանց է Յակոբոս Ալփեայ, երկուստասներէն մին, եւ ըստ ալլոց՝ ուրիշ մը եօթնասուններէն։ Երուսաղէմի Աթոռը իսկապէս յունական չէ՝ ալ է Հայրապետութեան Պաղեստինի, եւ յունական համարուեցաւ միայն այն պատճառներուն համար, զորս յիշեցինք Անտիոքի եւ Աղեքսանդրիոյ Աթոռներուն առիթով։

Զորբորդ՝ Կ. Պոլսոյ կամ Նոր Հռոմի Հայրապետութիւնը։ Սա հաստատուեցաւ աւելի ուշ, Կ. Պոլսոյ Տիեզերական Ժողովին մէջ, միացումով Պոնտոսի, Ասիոց եւ Թրակիոյ երեք եղբարձութեանց սահմաններուն, որոնց աթոռանիստներն էին Կեսարիա Կապադովկիոյ, Եփեսոս Յոնիոյ եւ Հերակլիա Եւրոպիոյ։ Այս է Յունաց բուն եւ իսկական Հայրապետութիւնը, որ հաստատուած էր Կ. Պոլսոյ Աթոռի Արեւելեան Եւրոպիոյ Յունաց եւ Արեւմտեան Ասիոյ Յունաց վրայ։ Կ. Պոլսոյ Աթոռին առաքելականութիւնը իսկական եւ սեփական չէ, որովհետեւ առաքելներէն ոչ ոք կը ճանչցուի իբրեւ իր աթոռը ինչ Բիւզանդիա հաստատած, բայց առաքելական է ժառանգականութեան իրաւոր միայն։ Անդրէի համար կ'աւանդուի թէ Կորնթոս նահատակուած էր, եւ ատոր համար անոր կը վերադարձի Թրակիոյ քրիստոնէութիւնը եւ Հերակլիոյ Աթոռը։ Կ. Պոլսոյ Հայրապետները, իբրեւ ժառանգորդներ Հերակլիոյ Աթոռին, կը պատուեն Աղեքէնար իբրեւ Հիմնադիր իրենց Աթոռին։ Յովհաննէս առաքելը այս Եփեսոսի մէջ հանգեաւ, այս պատճառաւ իր անունով կոչուեցաւ Եփեսոսի Աթոռը, որուն ժառանգութիւնն ալ անցաւ յետոյ Կոստանդնուպոլսոյ։

Կ. Պոլսոյ Հայրապետութիւնը, հաստատուելու պատմական կարգով չորրորդ, ի սկզբան պատուոյ կարգով ալ չորրորդ նշանակուեցաւ։ Սակայն կայսերանիստ քաղա-

քի հայրապետութիւն լինելուն պատճառաւ, սկսաւ նախաթոռութիւն ունենալ Աղեքսանդրիոյ, Անտիոքի եւ Երուսաղէմի Աթոռներուն վրայ՝ երբ նախաթոռութեան նոյն ինդիքը յուղուեցաւ Հռոմայ եւ Կ. Պոլսոյ Աթոռներուն միջեւ, եւ որ եղաւ Հիմնաժաման Լատինաց եւ Յունաց Եկեղեցիներուն՝ փոխադարձ յարաբերութեան տեսակէտով։

128. — ԴԱՐՁԵԱԼ ՕՐԹՈՏՈՔՍՆԵՐ. —

Յոյն Եկեղեցւոյ այժմեան կաղապարակութիւնը կը պահէ չորս նախաացեալ Հայրապետութիւնները, Կ. Պոլսոյ, Աղեքսանդրիոյ, Անտիոքայ եւ Երուսաղէմի, որոնք կը վարէին եւ կը վարեն հայրապետական իշխանութիւնը իրենց սահմաններուն վրայ։ Կ. Պոլսոյ Աթոռին գերազահութիւնը կը մընայ ոչ միայն այն վիճակին մէջ զոր յիշեցինք, այլ եւ աւելի հաստատուած է Օսմանեանց տիրապետութեան ներքեւ։ Մահմետական կրօնքին դրութիւնը, որ բոլոր արտաքին գործերը կը վարէ իր կրօնական ընկրուեցներուն համեմատ, անհնար կ'ընէ մահմետական պետութիւններուն՝ իրենց հըպատակած քրիստոնեաներուն արտաքին գործերուն կառավարութիւնը, որովհետեւ քրիստոնէական եւ մահմետական կրօններուն ներհակընդէմ դրութիւնները ամուսնութեան մասին՝ կը տարբերէին ընտանեաց, դաւանաց ժառանգութեանց եւ այլ բոլոր արտաքին գրութիւններու մէջ։ Հետեւաբար, մահմետական տիրապետողները կամ կը թռնադառնէին քրիստոնեաները մահմետականութեան դառնալ, եւ կամ կը փնային հարկատու պետութիւններ դարձնել դանդաղ։ Կ. Պոլսոյ յաղթականը՝ Մահմէտ, երկու պայմաններէն ոչ մէկին ուղեց հաւանքի. այս պատճառաւ աղգապետական դրութիւնը հնարեց, քրիստոնէից հոգեւոր պետներուն յանձնելով հոգը իրենց բոլոր այն արտաքին գործերուն, որոնք սերտ միաւորութիւն ունին իրենց կրօնական սկզբունքներուն հետ։ Կ. Պոլսոյ Հայրապետը եղաւ աղգապետ Օսմանեան Կայսրութեան բոլոր Յոյներուն վրայ, ու այս պարագան եղաւ առիթ պարսեման Կ. Պոլ-

սոյ Հայրապետութեան՝ Ասորոց, Եզիգոտացոց եւ Պաղեստինացոց Հայրապետութեանց վրայ, թէեւ այս վերջիններք մինչեւ ցայսօր չեն կորուսած իրենց եկեղեցիներէն ուրիշ արքայ Հոգեւորական կառավարութեանը :

129.- ՕՐԹՈՏՈՒՓՍ ՍԼԱՒՆԵՐԸ .- Օրթոտոս եկեղեցիները Եւրոպիոյ արեւելեան եւ Հիւսիսային աշխարհներուն մէջ ունին դաւանանդիկներ զանազան խոյրերէ, որոնք նորազոյն յորըորքումով Սլաւ կը հռչակին : Այս աշխարհները արտաքոյ մնացած էին աւաքելոց քարոզութենէն, ինչպէս էին նաեւ արաբոյ այն ժամանակի ծանօթ եւ կիրթ աշխարհներէն, եւ քրիստոնէութիւնը ընդունեցին Կ. Պոլսոյ Հայրապետութեան պալատնէից ձեռքով :

Այդ ազգերուն մէկ մասը երբեմն ունեցաւ ինքնազուրկ պետութիւն, յետոյ նըւաճուեցաւ Օսմանեանց իշխանութեան տակ, եւ վերջին ժամանակներս նորէն դարձաւ ինքնագլուխ. ուրիշ մէկ գլխաւոր մասը, այն է Մոսկովներու կամ Ռուսաց խզը, եղաւ առանձնական պետութիւն շարունակ : Քաղաքական իշխանութեան այս զարգացումները ազգեցին նաեւ ազգերու Հայրապետական իշխանութեանց վրայ, որովհետեւ Օրթոտոքս եկեղեցիները ունին եւ կ'ընդունին այն սկզբունքը թէ՛ քաղաքական իշխանութեան հետ կը բաժնուին նաեւ եկեղեցական իշխանութիւնները :

Իսկ այստե՛ եկեղեցական իշխանութեան ձեւն էր ի հնումն Հայրապետական ձեւը, եւ իրաքանիւր ինքնազուրկ եկեղեցի, ինչպէս ծովափնեք իրեն էր կոչէր ապաւ եկեղեցական Պարտութիւնները, իրեն գլուխ ունէր պատմիաբէ կամ իշխանական անունով, թէեւ ներկայիս կարգի պատկանէին անոնք : Բայց յետո՛ ժամանակաց, Ռուսաց Մեծն Պետրոս Վոյսլը, արկելքից ցոյցելով կամ նկատելով ստորադասական իշխանութեանց կոչմէ՛ն՝ իր ընկերք քարեկարգութեանց ղէմ, խառնեց քաղաքական աթոռը եւ անոր զործք փոխանցեց եպիսկոպոսաց սակաւաթիւ ժողովի մը՝ գոր. կոչեց Սինոդ կամ Յիւնահոգոս :

Սինոդական այն ձեւին հետեւեցան նաեւ

ուրիշ ժողովուրդներ, որոնք Օսմանեանց տիրապետութեան տակ նուաճուած, կորոնցուցեր էին իրենց պատրիարքութիւնները եւ ապա Կ. Պոլսոյ Հայրապետութեան, բայց որոնք իրենց ազատութիւնը վերադարձ տա՛նք ստեղծեցին վերահաստատեցին իրենց Սինոդները, բայց ոչ նաեւ պատրիարքներ :

130.- ՍԻՆՈԳԱԿԱՆ ՎԱՐՁՈՒԹԻՒՆ .- Ջանք կ'ընէր հոս խօսել Ռուսաց, Պուլքաւոյ եւ Վերպերու դադրած պատրիարքութեանց մասին : Պիտի յիշեցրէ մի միայն ապա Սինոդները, որոնք այժմ կան Օրթոտոքս եկեղեցւոյ մէջ, եւ են .

Սինոդն Պետրապոլսոյ (որ է Սանկ Պետրպոլը) , Ռուսաց կայսրութեան համար : Սինոդն Սթէնքի, Հելլենաց կամ Յուստանի թագաւորութեան համար :

Սինոդն Բուքարեստոյ, Ռումինիոյ թագաւորութեան համար, որ է Ուլաշներու եւ Մոլդաւներու երկիրը :

Սինոդն Ձիթենեաց, Ջետո Պորայի Կոստանի իշխանութեան համար, որոնք Սկանինաւիայի իշխանութեան են :

Աւստրիոյ կայսրութեան Ռումանները իրենց ի գլուխ ունին Կարլովիիոյ եքսարքոսը, որ կը կարծուի իրեն յաջորդ Սերպիոս պատրիարքութեան :

Պուլքաւներն ալ ուզեցին վերանորոգել իրենց նախկին պատրիարքութիւնը եւ իրենց ընտրեցին եքսարքոս մը, անկախ Կ. Պոլսոյ Հայրապետութենէն, բայց որովհետեւ Պուլքաւները ինքնազուրկ պետութիւն չէին Կ. Պոլսոյ Հայրապետութիւնը շուրջ ծանցեց իր յաջորդութեանը : Պուլքաւներու եքսարքոսը յարկ չհրճուած կը համարուէր, եւ կը սպասէ Պուլքաւաց երկրին քաղաքական ինկուրցի լուծման :

Ի ղէպ է հոս յիշել նաեւ՝ Վրաց եկեղեցին, որ Օրթոտոքս եկեղեցւոյ կարգին է այժմ : Վրաց եկեղեցին էր ան մասնաւոր կաթողիկոսութիւն՝ Հայոց Ուղղափառ եկեղեցւոյ գերագոյն Հայրապետութեան ներքեւ, բայց յետոյ բաժնուեցաւ Հայերէն եւ ընդունեց Կ. Պոլսոյ Հայրապետութեան պետականութիւնը. իսկ երբ Վրաց երկիրը Ռուսաց տիրապետութեան մասն մտաւ, Վրաց եկեղեցին ալ քոյնորովին խառնուեցաւ

կառնակից Ռուսաց Որթոտոքը եկեղեցիին, եւ չիմա Պետրապոլսոյ Միւնոյին իշխանութեան ներքեւ, կը համարուի մասնաւոր եւ կեղեցի կամ մասնաւոր Աթոռ:

Անկողի կը համարենք խօսիլ Ռուսաց եւ կեղեցիի պանդոն հերձեալ մասերուն վրայ, որոնք թէեւ իրարու մէջ տարբերութիւն, հասարակ անոնոյ Մարականներ կը կոչուին, որովհետեւ ոչ կազմակերպութիւն ունին անոնք եւ ոչ յայտնի դաւանութիւն եւ եկեղեցի:

ԴՆԱՒԱՐ ԱՐԵՆԵԼԵԱՆ ԵԿԵԼԵՍԻՆԵՐԱՆ Ուրիշ խումբի մը կը վերածենք դանդաղ Արեւելեան եկեղեցիները, որոնք կը գտնուին արեւմտեան Ասիոյ եւ արեւելեան Արիփիէի հին աշխարհներուն մէջ:

Ասոնց մէջ առաջինն է Բաղդէսցոյ եւ կեղեցիին, որ կը փոխի նաստուրի, իբրեւ նաստուրեան Ասոնց կաթողիկոսն է Մար Սիմոն կոչուած հոգեւորական մը, զոր իրենք կը համարեն ազդեղ տեղուոր Շմաւոն առաքեալի, եւ յաջորդ Պարթեւաց կամ Տիրոտի հայրապետական աթոռին: Իր բնակիչներէն շատերն ինքեանք Ջոզանի վրայ աւտին մէջ, սակաւաթիւ ժողովուրդի հետ:

Երկրորդն է Ասորոց եկեղեցին, որ կը հարաւոր ծագուելի, իր Գաղիփեան, եւ կը կարծուի թէ կը հետեւի եւտիֆէսի եւ Յակոբ Մաննադոսի գաւառութեան: Իրենց կաթողիկոսը, որ Անտիոքի Աթոռին անունն առ յաջորդութեամբ Եւֆրատ, կը բնակի եղբւրջ Զաքարիայի մօտ, Մաւառի մօտ համարենք նախնային մէջ:

Երրորդն է Հայոց կամ Բնիկ եպիսկոպոսը, որ եկեղեցին, գաւառակից Ասորոցը Ասոնց կաթողիկոսը: Իր կրէ Աղեքսանդրիոյ Աթոռին անունը եւ յաջորդութեամբ Վր բնակիչ Գառնի:

Պարթեւացին է Ինքեղեցին Նիսիսցոյ կողմ Նիսիսկայ, իսկ երկրորդ թաղաւորութեան մէջ, ասոնք եւս գաւառակից կը համարուին Ասորիներուն եւ Հայոցներուն: Ասոնց կաթողիկոսն է յաջորդ Մաւառի մօտ աւտեանի: Եր քաղաքն Նիսիսկայ:

Այս եկեղեցիները, բոլոր վերջինն, Օսմանեան Վարդապետին ասմանին մէջ ընդունի, եւ իսկնենալով ժողովուրդը Գ. Պոր

ոսի եւ դաւառաց մէջ՝ բացի յիշատակուած տեղերէն, չեն համարուած յատուկ ազգութիւններ: Բայց երբ Գ. Պորոյ Յոյն պատերազմութիւնը ազգապետական ձեւի վերածուեցաւ, ինչպէս բացատրեցինք վերեւ, եւ Մահմէտ յաղթականը իր կայսրութեան Հայերուն համար եւս ազգապետական եւ պատերազմական աթոռ հաստատեց Կ. Պորոյ մէջ, Բաղդէսցոյ եւ Ասորոց մանր եկեղեցիներն ալ Հայոց հակողութեան ենթարկին: Իր համադաւան չափոյ, առ յետոյ անոնց վրայ աւելցուեցաւ Հայոցներուն եկեղեցին ալ, ու մինչեւ ցայսօր՝ Հայոց պատերազմն առ առաջնորդները Կը Հազար անոնց զորները մայրաքաղաքին եւ գաւառակներուն մէջ, թէպէտ երբեք չմիջամտեցին իրարեւորեան միջամտել անոնց եկեղեցական փարսութեան մէջ:

ԵՆԱՒԱՐ ԿԱԹՈՒԼԻԿ ԵԿԵԼԵՍԻՆԵՐԱՆ Աւարտելէ վերջ Արեւելեան կոչուած եկեղեցիներուն բաժանումները, անցինք այժմ Արեւմտեան եկեղեցիներուն:

Արեւմտեաց քաղաքի կ'իմացուէր եւ առաջ առ կ'իմացուէր Կաթողիկոսն ու թովանդակ եւրոպայ եւ ոչ եւրոպայ միայն, այլ ան՝ ոչ Յունաց եւ Սլաւներու աշխարհներուն առեւտրական է, եւ որ է աշխարհ Բուսիոյ, Եւրոպայ կամ Իրեքիոյ, Գաղիփայ կամ Փղոսնիկիոյ եւ Գերմանիոյ կամ Ալմանիոյ: Արիփիկան աշխարհն ալ, այսինքն Կաթողիկոսն եւ Նոմիսիոյ երկրները, կը համարուին մասն Արեւմտեաց եկեղեցիին: Ասոնց վրայ յետոյ աւելցուեցաւ եւրոպայի հիստորիան երկրներն եւս եւ Ամերիկայի աշխարհները, երբ Ժողովուրդն չեն աշխարհ: Ճիշդ եւրոպայի աշխարհները ընդհանրապէս կը բաժնուին երկու խումբերու: Լատինական եւ Տեւոտական: Առաջին խումբը կը կազմեն Իտալիա եւ Գաղիփայ, Սլաւիա եւ Արիփիէ: Բնից յարակիցներով: Երկրորդը կը կազմեն Գերմանիա եւ Անգլիա եւ Սլաւապետական իրենց յարակիցներով: Իսկ Ամերիկայ կը բաժնուի մասամբ Լատինական եւ մասամբ: Տեւոտական խումբերու:

Բրիտանիկները հաստատուեցաւ նախ Լատինական խումբին մէջ եւս, առաջ պատմապետաւորով Արեւմտեաց կոչուեցաւ Լատին

նական եկեղեցի: Իսկ Տեսաոնական խումբը ուշ ընդունեց զբիստոնեութիւնը՝ Արեւմտաքի հայրապետութենէն, այսինքն Հռոմէ դրկուած քարոզչներու միջոցաւ:

Հայրապետական Աթոռին անունէն նաեւ եկեղեցիին կոչուեցաւ Հռոմէական, առանց ի սպառ թողելու սակայն Արեւմտեան եւ Լատինական յորջորջումները եւ աւելի եւս հաստատուեցաւ Հռոմէական անունը, երբ Արեւմտեան եկեղեցիին մէկ մասը բաժնուեցաւ Հռոմի Հայրապետական Աթոռէն եւ Կաթոլիկ եկեղեցի, վերստին կարգադրեալ կամ վերակարգեալ եկեղեցի անունով, ինչպէս կը հնչէ Լատինական reformatior բառը, զոր մենք կը թարգմանենք քարեկարգեալ:

Բուն Հռոմէական եկեղեցին ունի նաեւ, իբր պաշտօնական անուն, Կաթոլիկ կամ Կաթոլիկ անունը, եւ ըստ այմ նաեւ կը կոչենք մենք զայն, ինչպէս ըսինք եկեղեցիներու պաշտօնական անուններուն վրայ երբ խօսեցանք:

Այս եկեղեցին չունի զանազան հայրապետութիւններ, այլ ենթարկեալ է միայն Հռոմի հայրապետին, որ կը կոչուի սովորաբար՝ Պապ: Եւ թէպէտ ունի երկու ուրիշ պատրիարքական աթոռներ, մին ի Վենետիկ (Իտալիա) եւ միւսը ի Լիւպտա (Փորթուկալ), այլ անոնք անունով միայն այդպէս են կոչուած: Կայ երրորդ պատրիարք մըն ալ, որ առանց աթոռի է եւ կ'անուանուի Պատրիարք Արեւմտեան Հնդկաց: Նաեւ նախադահներ կամ պրիմատներ, որոնք կային Արեւմտաքի սահմաններուն վրայ, ի Մետիոլան, ի Լուկտոն եւ այլուր, եւ ունէին իշխանութիւն եւ աստիճան հեռադատութեան. իսկ հիմա կորուսած են այդ բոլոր իրաւունքները եւ հասարակ արքեպիսկոպոսներէն աւելի ոչինչ ունին:

133.- ԿԱԹՈՒԼԻԿԱՆ ՀԱՏՈՒԱՄՆԵՐ.- Հռոմէական եկեղեցին Պապկալոսէ տաճանակէն ի վեր հետամուտ եղած է իրեն քաշել Արեւելքի զբիստոնեաները, եւ ասոր համար չէ խնայած զործածել իր հայրապետական իշխանութեան ենթարկուած ազգերուն դանձն ու պետական ազդեցութիւնները: Նոյն այդ միաբանքով անիկա հաստատած է

ուրոյն եպիսկոպոսութիւններ իրեն յարած Արեւելեան ազգերու հաստատներուն համար, թոյլ տալով անոնց պահել իրենց լեզուն եւ ազգային ծէսերը, այլ հրամայեալ փոփոխել անոնց մէջ իբր թէ գտնուած ինչինչ սուրբութիւններ, այդպիսի փոփոխութիւններ շարունակուած են եւ կը շարունակուին, նպատակ ունենալով, եթէ հնար ըլլայ, ոչինչ պահել Արեւելեան ազգերու ազգային ծէսերէն:

Այս իսկ պատճառաւ, դարուկէսէ ի վեր է որ սկսած են երեւի անուանեալ կաթոլիկութիւններ, կամ պատրիարքութիւններ Հռոմէական Հայերու, Հռոմէական Մարտիրներու, Հռոմէական Քաղզէացիներու, Հռոմէական Ասորիներու եւ Հռոմէական Մեկեղեցիներու, իւրաքանչիւրը ունենալով լատին մը յատուկանալ թեմակալ Եպիսկոպոսներ, յոյժ սակաւ թիւ ժողովուրդով: Քայց այդ անուանեալ պատրիարքները Հռոմի հայրապետին աչքին ոչինչ աւելի՝ քան Արեւմտաքի արքեպիսկոպոսները: Իսկ Լեւհաստանի եւ Հոնգարիոյ Հայերը եւ Սլովակոյի Ղպտիւնները, Պոլզարները եւ Ռումէն կոչուած Սլաւները եւ Հռոմէականութեան յարած Յոյները ունին միայն իրենց արքեպիսկոպոսութիւններ եւ եպիսկոպոսներ, որոնք Լատին եպիսկոպոսներէն կը զանազանուին միայն պաշտամունքի ծէսերով:

Հռոմէական եկեղեցին կը ջանայ նաեւ տարածել զբիստոնեական կրօնքը Հնդկաց, Զիններու, Ժաբոններու եւ Աֆրիկեան հեթանոս ցեղերու մէջ՝ օգտագործելով եւրոպական ազգերու զօրութիւնը եւ ազդեցութիւնը: Սակայն նկատելի է որ զբիստոնեութեան յարածները դեռ շատ սակաւաւոր են անոնց մէջ, ու գիտելի է նոյնպէս որ լատինաւէս եւ լատինալեզու պաշտամունքն է որ կ'ուզուի տարածել անոնց մէջ. այդ կողմերը զբնուած եպիսկոպոսները թեմակալ չեն բռնու, այլ պարզ նուիրակներ, եւ ամէնքը առ հասարակ կ'ընդունեն եւ ազդով ու ծէսով:

134.- ԲՈՂՈՔԱՎԱՆՆԵՐ.- Բարեկարգեալ կամ վերակարգեալ եկեղեցիներուն խումբերը, որոնք ԺԶ Դարուն բաժնուեցան Հռոմի Հայրապետութենէն, որովհետեւ Հռոմի հայրապետին դէմ բողոքեցին Տիեզե-

բախան Ժողովին, կր հոշուին նաև Նորադաշտի իրենց նորոգ կառավարական համարք Ընդհանրապես տալ ըստ իրենց անունը Արեւմտեան եկեղեցիներու հետադարձ խումբերուն մէջ Ներդրում եւ Ամերիկա, սակայն Բողոքականներ կը դրուին նաև Արեւմտեան աշխարհներու Լատինական խումբերու մէջ:

Թէև միակ անունով սովոր ենք ամէնքը կոչել Բողոքականներ, սակայն անոնց մասունքները էական եւ Հիմնական տարբերութիւններով կը զանազանուին իրարմէ, եւ այն՝ ոչ միայն ծիսական եւ վարչական, այլ նաև դաւանական եւ կրօնական ու բարոյական կողմերով:

Գլխաւորաբար երեք էին Բողոքականաց բաժանումները. Լատինականը՝ ի Գերմանիա եւ Սկանդինավիա, Անգլիականը՝ յԱնգլիա եւ Սկոտլանդ, Կաթոլիկականը՝ ի Գաղղիա եւ Հնդկաստան, Բայց հետզհետէ աւելցան եւ բողոքական եւ հիմա աւելի են քան երեսուններէ յարաւանաւորութիւններ, եւ չունին իրենց հաստատութեան կամ միացման կեդրոններ. անոնք պատկառ կը մնան միայն անհատական կամբքն ու այս պատճառաւ հետզհետէ միշտ աւելի աճեցան Բողոքական խումբին տարբերակ դաւանութիւնները:

Ձանազան Բողոքական բաժանմանց մէջ Անգլիականը ունի Եպիսկոպոսական գրութիւնը, իսկ Սկոտլանդականը՝ իրեցականը. ուրիշներ չունին ոչ մէկ նուիրապետական գրութիւն կազմակերպութեան, եւ միայն ըստ գիտաց եւ պարագայից կը զործածեն որչափ որ կ'ուզեն: Իսկ երբ Արեւելք կ'երթան՝ նախկին քրիստոնեաները որսալու համար, կը պահեն ինչ ինչ ծէսեր, զորս չեն պահեր քուս իրենց աշխարհին մէջ:

Հռոմէականներուն եւ Բողոքականներուն միջեւ կան Հոլանտայի Յանսենեանները եւ Գերմանիոյ Հին Կաթոլիկները, որոնք իրենց ի պլուս ունին Ուստրիտի եւ Բոննայի եպիսկոպոսները:

135.— ԲՈՂՈՔԱՎԱՆԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ.— Որովհետեւ չենք ուզեր եւ պարտաւոր չենք այստեղ ընդարձակել պատմական տեղեկութիւնները, յաւական կը հա-

մարենք եկեղեցիներու մասին մեր ըսածները:

Անոնց վարդապետութեանց ցարդ քանի մը ակնարկութիւններ միայն ըրինք, շատ աւելին պիտի ակնարկենք տակաւին Տեսական Աստուածաբանութեան մէջ, խօսելով Ուղղափառ Եկեղեցւոյ դաւանութեանց եւ կամ ուղիղ դաւանութեանց բոլոր սկզբունքներուն մասին:

Միայն պէտք է յիշեցնենք թէ համարէն եկեղեցիները համաձայն են ընդունելու վարդապետութիւնները երեք Տիեզերական Ժողովներուն, որոնք դաւանութեանցն:

ա.— Ի Նիկիա 325ին

բ.— Ի Կ. Պոլիս 381ին

գ.— Յեփեսոս 431ին

Որովհետեւ այս երեքն ալ ունէին իրապէս բոլոր եկեղեցիներուն համաձայնութիւնը, այս պատճառաւ այս երեքն են բոլոր Տիեզերական Ժողովները: Ու ասոնք է միայն որ կ'ընդունին Հայաստանեայց Ուղղափառ Եկեղեցին:

Յոյներն ու Լատինները ունին ուրիշ չորս Ժողովներ եւս, զորս իրենք կը նկատեն իր Տիեզերական, վասնոր տեղի ունեցան, կամ աւելի ճշդ պիտի ըլլար բոլոր՝ կատարուեցան երկու ազգերուն հաճութիւնովը, եւ են.

ա.— Բաղկեղոնիին 451ին

բ.— Կ. Պոլսոյ Երկրորդը 553ին

գ.— Կ. Պոլսոյ Երրորդը 680ին

դ.— Նիկիոյ Երկրորդը 787ին

Այս չորս Ժողովները, բացի Օրթոտոքս եւ Լատին Եկեղեցիներէն, կ'ընդունին նաև Անգլիական Եկեղեցին:

Անոնցմէ վերջը միայն Հռոմէական Եկեղեցին ունի տասներեք եւս Ժողովներ, զորս ինքը միայնակ կատարած է իր հայրապետութեան մէջ, եւ ինքն միայնակ կը յամարուի կոչել Տիեզերական Ժողովներ. աստոնք են՝

ա.— Կ. Պոլսոյ Զորրորդը 860ին

բ.— Լատերանո Առաջինը 1123ին

գ.— Լատերանո Երկրորդը 1139ին

դ.— Լատերանո Երրորդը 1179ին

ե.— Լատերանո Զորրորդը 1215ին

զ.— Լուպոնի Առաջինը 1244ին

Է. Լուսինյանի Երկրորդը 1274ին
Բ. Վրինյանի 1311ին
Ք. Կոստանյանի 1414ին
Ժ. Փյունյանի 1439ին
Մա. Լաւրենտի Լինդբերգը 1511ին
Պ. Մարտիրոսյանի 1525ին
Ժգ. Վստիկանյան 1770ին

Այս ժողովներէն ոմանց որոշումներէն մի ջանք թրեւս ընդունելի են մեզ եւս, սակայն չենք կրնար ժողովները ընդունել իրականութեան, ջանք տրանց կարող

թիւնը մտնաւոր եղանակաւ կատարուած է, իրեւ մողով սղղային եւ հարապետական, բայց ոչ բնական Տիեզերական

Եւ որովհետեւ տիեզերական ժողովներ չեն, այս իսկ պատճառաւ անոնց որոշումներէն ոմանք կրնային ախալ ըլլալ, եւ յայտնադէս սխալ են արգարեւ, ժողովութիւն՝ քրիստոնէական ճշմարիտ դասանութենէն, ինչպէս ցոյց տուինք Հոռմէական Եկեղեցւոյ կարգ մը կարծիքներուն թունշութեամբ, եւ ինչպէս ցոյց պիտի տանք հետագային եւս:

ՅԱՂԱԳՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ

136. ՄԵՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ. Մեր Եկեղեցին Հայաստանեայց կոչեցինք եւ Ուղղափառ՝ ըստ՝ քրիստոնէական անուան. մեզի կը մընայ յայժմ ցոյց տալ թէ ոչ միայն անուանով, այլ եւ իրօք եւ իսկութեամբ ան ուղղափառ է, որ է ըսել թէ Հայաստանեայց Եկեղեցին Գրիգորի ուղղափառն եւ ճշմարիտ Եկեղեցին է:

Գրիգորի Հաստատուած Եկեղեցւոյ վերայ խօսած ատեն, մի առ մի ցոյց տուինք այն յատկութիւնները զորս պարտի ունենալ իրեն Եկեղեցին, եւ ինչպէս էութենէն զէպի յատկութիւնները անշուշտ էր ապացուցութիւնը, հիմա եւս վերլուծական ոճով կ'ուզենք ցոյց պալ թէ ապացուցութիւնը անշուշտ է ինչպէս յատկութիւններէն զէպի էութեան եւ յատկութեանց միջեւ, ինչպէս կայ պատճառին եւ դրոշմին միջեւ. եւ ապացուցութեան զօրութիւնը կատարեալ է՝ երբ բոլոր յատկութիւնները միանդամայն ճշմարտութիւն եւ ոչ թէ անոնցմէ մին կամ միւս որ միայն: Այսպէս եւ Հայաստանեայց Եկեղեցին եթէ ուղղափառ է իսկապէս եւ ոչ թէ անուանապէս, պէտք է յոյժը յատկութիւնները միանգամայն ունենայ:

Մենք յատկութիւնները բաժնեցինք երեք կարգերու, իսկ որոսմ յատկութիւնները կը վերաբերին Եկեղեցւոյ կամ Հաստատութեան, կամ քառութեան եւ կամ նշանակութեան: Այս պատճառաւ վերջինները կոչեցինք նշանականք՝ վասնոր աւելի արտաքին,

աւելի՛ զգալի եւ՝ յատկաւ կ'ընդարձակ ծառայեն ցոյց տալու բան մը, եւ ոչ թէ անոր համար որ առայինները եւ միջինները՝ ըսած ժողովներէն իրեւ նշան:

Պատիւ Հայաստանեայց Եկեղեցին օրինական եւ բաղադրական եւ տեւողական է Գրիգորեանք՝ իր՝ Հաստատութեան, եւ զերբնական՝ եւ Հոյակապեան եւ տեսնելի՝ քրիստոնէական իր բնութեան: Բայց աւելորդ կը նկատենք ժամայնաւոր իրաւ այս յատկութիւններուն ապացուցութեամբ, որովհետեւ այն փաստերը զորս յառաջ պիտի բերենք ցոյց տալու համար անոր միութեան, արբութեան եւ ընդհանրականութեան ու առաքելականութեան նշանական յատկութիւնները, պիտի ծառայեն նաեւ ցոյց տալու անոր յատկութիւնները ըստ Հաստատութեան եւ ըստ քառութեան:

Այսպիսով՝ պարզելու համար մեզ խօսքին նպատակն աւելի ընթացքը:

137. ՀԱՅՈՑ ՈՒՂԱՎՈՒՈՒԹԻՒՆԵՐ. Բայց պէտք է նոյն հաստատուել եւ ճանչնել այն սկզբունքները, որոնցմով հնար է ապահովել ուղղափառութեան խնդիրը, եւ զորս պէտք է ի կիր առնենք մենք ալ մեր ապացուցութեան միջոցին:

Գրիգորի Հաստատուած Եկեղեցին ըստուպիւ չէր կրնար առաջին վայրկեանին ունենալ իր բովանդակ աճունք ու զարգացումը, ուստի ան ունեցաւ հիմնադրական ժամանակ. այսպէս պիտի լինէին Գրիգորի

օրերը եւ իր անմիջական առաքելոց օրերը: Հիմնադրական ժամանակին ետեւէն կու դալ հարաժանաց ժամանակը, եւ եթէ դար մը հաշուուի հիմնադրական ժամանակը, հարկ է հաշածանաց ժամանակը եւս հաշուել երկու դարեր, որոնց մէջ քաղաքական իշխանութիւնը միշտ եւ ամէն թեղ հակառակ եղաւ եկեղեցիին: Այս երկրորդ ժամանակին կը յաջորդէ իրաւունքներէն ժամանակը, երբ քաղաքական իշխանութիւնը պաշտպան եւ ջաղպաղով եղաւ եկեղեցւոյ, հաւայ աղաքութեան շնորհիւ կկեղեցին կատարելագործեց իր հակաին մասերուն բարդաւաճումը:

Մենք չենք կրնար չընդունիլ այդ ամէնը որ կը իրաւունքներէն իրեն յետութենէն եւ կը տեսնուի իսկ փրական եղելութեանց մէջ. սակայն չենք կրնար ատկէ անդին անցնիլ եւ ոչ իսկ ընդունիլ թէ հնար է որ եկեղեցին ունենայ հաւատքին անկախուն եւ անկատար վիճակ մը եւ ժամանակի անսպառ ընթացքին մէջ շարունակէ աւելցնել հաւատալիքներ, նորանոր դաւանութիւններ կազմէ, եղածներուն վրայ կարծեցեալ յայտնութիւններ բաւելցնէ: Այդ երկրորդութիւնը ընդդէմ կը կանգնէ այն ճշմարտութիւններուն, որոնք բացառեցինք եկեղեցւոյ վերաբերմամբ: Այդ է առաջինը այն սկզբունքներուն զորս մէջենք:

139. — ՅԱՅՏՆՈՒԹԵԱՆ ԲՈՒՆ ԳՈՐԾԸ ԵՒ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾԸ. — Եկեղեցւոյ աւանդումն առաւանձայն յայտնութիւնն ու վարդապետութիւնը իր մէջ կը պարունակէ տեսական եւ յարոյսական ճշմարտութիւններ, որոնք են դաւանութիւններ եւ պատարիաններ՝ որոնք իրենց հետ կը բերեն ճշմարտութիւններ պաշտամունքի եւ յարաբերութեանց վերաբերեալ եւ զորս տեսական եւ վարչական կոչեցինք:

Բոլոր ճշմարտութիւնները շունչութիւն ունին իրարու հետ. թէ՛ բնական ըլլան եւ թէ՛ գերբնական. իսկ այդ առնչութիւններն են ներքին զիտական զննութեանց: Ուրեմն բոլոր ճշմարտութիւններուն մէջ կըընտելուի երեքը նկատու ունեալ. ճշմարտութեան զոյութիւնը, ճշմարտութեան համաձայնութիւնը ուղիղ քանին հետ, եւ ճշմարտութեանց համաձայնութիւնը իրարու հետ:

Երբ զերբնական ճշմարտութեանց մասին կը խօսինք, անոնց զոյութիւնը կը նկատենք յայտնութեան իրականութիւնը, ուղիղ քանին հետ անոնց համաձայնութիւնը՝ յայտնութեան անհակառակելիութիւնը, եւ իրարու հետ համաձայնութիւնը՝ յայտնութեան իրերու, կրանակի եւ կերպի բացատրութիւնը:

Այս երեքն առաջինն է յայտնութեան բուն գործը, երկրորդն է զիտութեան անհրաժեշտ գործը, իսկ երրորդը՝ զիտականներուն ասպարէքը: Եկեղեցիին կը պատկանի յայտնութեան գործը եւ ոչ ուրիշ գործ: Ուստի եւ անտեղի է բռնապատել եկեղեցին որ զիտութեան գործ կատարէ: Այլ աւելի անտեղի է շփոթել եկեղեցւոյ գործը դուրս նախաներու գործին հետ, հաճախորդութեանց համաձայնութիւններն որ բացատրութիւնները հաւատքի վերածել եւ անոնց վրայ իշխանական վճիռներ արձակել: Ուղղադաւանութեան սկզբունքներէն երկրորդն է ստիկալ:

139. — ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ. — Այս սկզբունքներուն երրորդն է սաթէ՝ որովհետեւ, եկեղեցին մարդուն տրուեցաւ եւ մարդոց մէջ պիտի պահուի, ուստի այն բոլոր մասնաւոր պարագաները, որոնց մով ընդհանուր կարգադրութիւնները կը պատշաճին մարդկութեան իւրաքանչիւր մասին, այսինքն իւրաքանչիւր տղայի եւ ժողովուրդի, ոչ միայն չեն խանգարեն եկեղեցին, այլ մանաւանդ կը պահպանեն զայն՝ զիրարցնելով անոր տարածումը եւ արդիւնքով անոր ընդհարումը արտաքին կամ քաղաքական կարգի իրաց հետ: Այսպիսի քաղաքական պարագաներ են ոչ միայն անոնք որ պաշտամունքի եւ ծէսի կը պատկանին, այլ նաեւ անոնք որ յարաբերութեանց մատակարարութեանց կը պատկանին: Ուստի եւ հետեւաբար, մասնաւոր եկեղեցիներուն դրութիւնը, ոչ թէ՛ ծիսական գործերուն մէջ կամ փոփոխի, այլ կը տարածուի նաեւ վարչական գործերուն մէջ:

Այդ սկզբունքները անմիջական հետեւութիւններ են այն զաղապարներուն զորս յայտնեցինք՝ երբ եկեղեցւոյ վրայ խօսեցանք: Ուստի եւ հնար չէ առանց այդ ըս-

կորուսելներուն վրայ Հիմնուելու դատում
ընել որեւէ եկեղեցւոյ ուղղադաւանութեան
միայն՝ Ու մենք որ զայդ պիտի ապա-
ցուցանենք Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մա-
սին, սկիսիք քննել Ֆանական յատկութիւն-
ները Համաձայն այն բացատրութիւններուն՝
զորոք իր տեղը աւանդեցինք, եւ Համաձայն
այն սկզբունքներուն՝ զորոք ահա յիշատա-
կեցինք:

140.- ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ՄԻՈՒԹԻՒՆ ԾԱՍ-
ԿՈՒԹԻՒՆԸ.- Միութիւնը, ինչպէս իր տեղը
ըսինք, պէտք է հաւատարմապէս ճշմարտուի
դատանդին, բարոյական, ծիսական եւ
մարտական տեսակէտներով:

Գաւառական տեսակէտով միութիւնը այն
է որ հաւատքը նոյն ըլլայ Քրիստոսի յայտ-
նածին Հեռ, եւ այն միայն զոր նա յայտնեց:
Արդ, Հայաստանեայց Եկեղեցին կը պահ-
պանէ նոյն այն հաւատարմութիւնը Եկեղեց-
ւոյ առաջին Հինգ դարերուն, եւ կը պահ-
պանէ այն հաւատքը միայն, որովհետեւ
բացէ ի բաց կը մերժէ հաւատքի վրայ յե-
տին ժամանակներու մէջ կատարուած յա-
ւելումները՝ որոնք յայտնեալ վարդապե-
տութիւններ չեն, այլ բացայայտութիւններ
եւ Համաձայնութիւններ միայն, եւ կամ եւ
ընտրի կամ ոչ ընտրի հաւատալիքներ ողջա-
միտ կամ մոլորածմիտ քննելու յայտնեալ
ճշմարտութեանց մեկնութեան, հասկացո-
ղութեան եւ Համաձայնութեան վրայ: Հո-
յաստանեայց Եկեղեցին կը խորշի երկու
ծայրայեղութիւններէն. թէ՛ հաւատալիք-
ները նուազեցնելէն եւ թէ՛ զանոնք աւելցը-
նելէն, որովհետեւ երկուք ալ կը խախտեն
քրիստոնէական հաւատքի ճշմարիտ միու-
թիւնը, եւ այսպէս հաստատուած կը մնայ
ուղիղ հաւատքի անոտան մէջին վրայ:
Ամբողջ Տեսական Անտառածախանութեան
ընթացքին ցոյց պիտի տանք մեր դատաւո-
րեան ուղղութիւնը եւ այժմէն Հնար չէ ա-
տոր վերաբերեալ բոլոր կէտերը բացա-
րել:

141.- ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ՝ ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ ՏԵ-
ԹԱԿԵՏԷ.- Բարոյական միութիւնը հա-
տատուած է առաջինութեան անշեղ սկի-

րունքներուն եւ Քրիստոսի Հետ Հողեւոր հո-
գորդակցութեան մէջ: Այդ միութիւնը կը
գտնուի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ եւ իր
զրուեան մէջ: Հաւատալիքներ յաւելցնե-
լու վարդապետութիւնը կը պահպանէ հողե-
ւոր հագորդակցութեան ընդարձակագոյն
ձեւը, եւ չի բռնադատեր Եկեղեցւոյ Հիմ-
նագրին հաստատութիւնը, անոր մէջ տա-
մանելով կամայական պայմաններ, նոյն
վարդապետութիւնը չի յանգանդի Քրիստո-
սի Եկեղեցին մէջ մտցնել այնպիսի պատ-
ուիրաններ, որոնք յայտնապէս մարդկային
են եւ իր անտուածային կը քարոզեն,
ինչպէս կ'ընէ Հռոմի Եկեղեցին՝ որ պաշ-
տամուծի, բարեպաշտական օրէնքներու եւ
քաղաքական գործերու մէջ իր հրամանները
կը քարոզէ որպէս աստուածային օրէնք, եւ
մինչեւ իսկ կը յանդգնի կարծել թէ կարող
է իր Երամանով բացարձակապէս իշխել հո-
գիններու փրկութեան վրայ: Բարոյական
Անտառածախանութեան մէջ պիտի խօսինք
այս մասին:

142.- ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ՝ ԾԻՍԱԿԱՆ ՏԵՍԱ-
ԿԵՏԷՆ.- Միական տեսակէտէ միութիւնը
իր Հիմք ունի Հական եւ Հիմնական կէտե-
րուն մէջ, զորոք Եկեղեցին առաւ առաջնա-
կան ժամանակէն. եւ թէպէտ անխախտ բո-
նելով Հիմնական կէտերը կարելի է պատա-
հակոյն պարագաները պատշաճեցնել տեղե-
րու եւ ժամանակի պահանջումներուն, բայց
Հայաստանեայց Եկեղեցին բոլոր եկեղեցի-
ներուն մէջ ամենէն հաւատարմ Հետեւողն
է հնազանդին եւ մերժողը նորագոյններու:
այդ մասին ոչ իսկ Հնար է քաղաքատիւութե-
անք ընել անոր եւ ուրիշ եկեղեցիներու մի-
ջին: Այնպէս որ ծէսները եւ պաշտամունքնե-
րը եւ բարոյական օրէնքները զորոք Հայաս-
տանեայց Եկեղեցին ունի, իրաւամբ համար-
ուած են տիպար նախնական կարգերու:

143.- ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ՝ ՎԱՐՁԱԿԱՆ ՏԵՍԱ-
ԿԵՏԷ.- Վարչական տեսակէտով միութիւնը
պէտք է ունենայ կապակցութիւն միակ գը-
լուխին՝ Քրիստոսի Հետ ու անիկա լուսա-
ւոր կերպով կ'արտայայտէ Հայաստանեայց
Եկեղեցին բոլոր դարերու մէջէն եւ անընդ-
հատ տառապանքներու. եւ հալածանքներու

մէջ. այնպէս որ կրնանք Հայաստանեայց Եկեղեցիին համար ըսել թէ ոչ մէկ ատեն եւ ոչ մէկ տեղ զգաց պէտքը դըրժածելու՝ առաւել տալիս դրուժիւնները ի նպաստ իր գոյութեան պահպանումին՝ բաց իր գլուխին Քրիստոսի զօրութենէն, որուն միայն հաստաց եւ որ պահպանեց իր կենսը:

Վարչական տեսակէտէ միութեան մէջ, Հայաստանեայց Եկեղեցին ուրիշ եկեղեցիներու բաղդատմամբ ափսոսի դրութեան մը կը հետեւի, որ համաձայն է Քրիստոսադիր կարգաց միայն, եւ կը պատկերացնէ իր վերայ առաքելական ձեւը, որով Քրիստոսի մարմնոյն միութիւնը չի դառնար մարմնոյ միութիւն ուրիշի մը հետ որ չէ Քրիստոս, եւ որով Քրիստոսի մարմնոյն միութիւնը կ'ընդունէ իր հնարաւոր ընդարձակութիւնը եւ չի փոփոխուի լինել տեղական կամ ազգային ժառանգութիւն մը:

Վարչական միութեան մէջ կը պարզուի նաեւ մասնաւոր եկեղեցիին մատակարարութեան եւ բարեկարգական իշխանութեան միութեան պայմանը: Հայաստանեայց Եկեղեցին իր միութեան կեդրոնը ունի իր միակ հայրապետին մէջ, որ է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը: Տարբեր կաթողիկոսներու գոյութիւնը ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ հարց երկրորդական աթոռներով՝ հայրապետականին հովանւոյն տակ, արդիւններ եղան երբեմն վրաստան եւ Աղոթանից ախարհին մէջ, եւ յետոյ Սին եւ Աղթամար: Բոլոր աթոռներուն ծագումն առ կազմութիւնը կ'ենթարկուի մասնաւոր զիպումներու, ինչպէս ցոյց տուինք. մեղի համար բաւական է որ ներքին առնչութիւնը պահպանուի, ինչպէս պահպանուած է եւ կը պահպանուի ցարժ պաշտօնապէս եւ օրինապէս. իսկ մասնաւոր պատահարներ, ինչ որ ալ ըլլան, չեն դադրիր մասնաւոր պատահարներ ըլլալէ եւ չեն ալայլել դրութիւնը:

144.- ԹԻԻԻ ԿԱՐՏԻՔՆԵՐ ՄԻՈՒԹԱՆ ՄԱՍԻՆ.- Անոնք որ տարբեր կը խորհին միութեան յատկութեան վրայ, կը կարծեն զայն հաստատել հետեւողներու թիւին եւ կամ մասերու ներքին անձուկ յօղակապութեան վրայ, որ ի վերջոյ կը խախտէ իրենց բովանդակ դրութիւնը:

Օրթոդոքս, Կաթողիկ եւ Բողոքական եկեղեցիները կրնան ունենալ աւելի հետեւողներ, քան երբեք չեն կրնար լինել բովանդակ ջրիստոնէութիւն իրենց թիւով, եւ թիւին փաստը փոփոխակի կ'եղծեն իրենց մէջ: Նմանապէս, Լատինական եկեղեցիները կրնան յառաջ բերել Կաթողիկ Եկեղեցիին մասերուն առաւելագոյն կեդրոնականութիւնը, մինչ Յունական եկեղեցիները ունին ան առաւելագոյն ազնայնութեան՝ Օրթոդոքս Եկեղեցիին մասերուն մէջ. եւ երբ հակառակ սկզբունքներէ կ'ուզեն հասնիլ ուղղադատաւորութեան նայն կէտին, փոփոխակի կ'եղծեն իրարու դրութիւնները:

Այսպէս, ծայրայեղ դրութիւնները կ'եղծեն յիշու, եւ իրաւունք կու տան միջակային դրութեան Հայաստանեայց Եկեղեցիին, եւ կարծես ակամայ կը հաստատեն Հայաստանեայց Եկեղեցիին իրական ուղղափառութիւնը:

Մեր Ուղղափառ Եկեղեցին զաւանական խնդրոց նուազութեամբ, նախնականին մերձաւորութեամբ, հետեւողին պահպանութեամբ, հոգեւորական դրութեան անխառնութեամբ, քաղաքական յաւելումներու տարածութեամբ եւ առաքելական սահմաններու հաստատութեամբ նոյն եւ նման է Քրիստոսէ հիմնուած եկեղեցիին: Կաթողիկ Եկեղեցին շատ բան ցերպ մտցուց Եկեղեցիին մէջ՝ քաղաքական ձեւերէն առնելով. Օրթոդոքս Եկեղեցին նոյնպէս շատ բան մուծեց Եկեղեցիէն ներս՝ կայսերական կամ բերու համաձայն ու առողջ իսկ երկուքն ալ օտարացուցին իրենց մէջ բուն ջրիստոսական եղանակներէն շատ բան:

Հայրապետութեանց սահմաններուն ընդարձակութիւնը եւ հետեւողներու թիւը պատահական բան մըն է՝ որ կախում ունի պատական սահմաններէն եւ իւրաքանչիւր հայրապետութեան ժողովուրդներու բաղմութենէն, որ սակայն նական բան մը չէ ջրիստոսեան հաստատութեան մը իսկական նկարագրին համար. պէտք է ուրեմն զանեւ նշանակել Եկեղեցիին պոստիւլանտականներու գոյութենէն եւ ըստ այնմ դատում բնէլ:

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ

(Եպ. Տ)

